

- В. О. Сухомлинський; [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова), О. В. Киричук, С. П. Заволока, Г. І. Сухомлинська та ін.]. – К.: Радянська школа, 1976. – 670 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. Серце віддаю дітям; Народження громадянина; Листи до сина / В. О. Сухомлинський; [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, Г. І. Сухомлинська та ін.]. – К.: Радянська школа, 1977. – 670 с.
 4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 4. Павлиська середня школа; Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський; [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, Г. І. Сухомлинська та ін.]. – К.: Радянська школа, 1977. – 638 с.
 5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 5. Статті / В. О. Сухомлинський; [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова), М. М. Грищенко, С. П. Заволока, Г. І. Сухомлинська та ін.]. – К.: Радянська школа, 1977. – 639 с.

УДК 372.3.033

І.О. Січко

ФОРМУВАННЯ У ШКОЛЯРІВ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядається вплив педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського на формування у школярів емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Influence of V.O.Sukhomlynsky's scientific and pedagogical heritage on the formation of the emotionally –valuebl attitude to the nature of schools

В умовах розбудови національної держави, відродження духовної культури українського народу постає гостра потреба у вихованні всебічно розвиненої особистості, здатної спрямовувати свою життєдіяльність у русле гуманістичного розвитку суспільства і саморозвитку на підґрунті засвоєння загальнолюдських цінностей.

Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію нових методологічних засад виховання. Законами України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", державними національними програмами "Освіта" та "Діти України" визначено, що центром виховного впливу має стати дитина, а метою – формування соціально активної, творчої, гуманістично спрямованої особистості.

У Концепції екологічної освіти України серед завдань виховання визначено формування основ екологічної культури, морально-ціннісної орієнтації особистості. Відомо, що цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістично спрямованих орієнтирів щодо природи. Відтак, ціннісне ставлення індивіда до природи важливий компонент екологічної культури особистості.

Ідея формування в особистості ціннісного ставлення до природи має давнє історичне коріння. Вагомий внесок у розвиток її загальних положень зробили Я.Коменський, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, А.Дістервег, Г.Сковорода, К.Ушинський, С.Русова та ін., які прозорливо попереджали про небезпеку, що несе в собі нехтування законами природи.

В екологічному полі педагогіки проблема формування в школярів ціннісного ставлення до природи розглядається в різних ракурсах багатьма вітчизняними вченими. Серед них В. Бровдій, А. Волкова, Н.Дежнікова, Н.Лисенко, Г.Ковальчук, Г.Пустовіт, Н.Пустовіт, Л.Різник, Г.Тарасенко, та ін.

Першочергового значення сьогодні набуває впровадження в педагогічну практику досягнень психології, педагогіки і перспективного педагогічного досвіду. В становленні освіти важко переоцінити значення спадщини В.О.Сухомлинського. Вона, розкриваючи

найважливіші проблеми навчання і виховання, є нині надійним підґрунтям розбудови національної освіти України.

У працях видатного педагога висвітлюється багато актуальних для сьогодення ідей щодо формування у дітей емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища. «Ми виховуємо у своїх вихованців, – писав він, – погляд на природу як на народне багатство, що передається з покоління в покоління, цінність якого ні з якими іншими цінностями порівняти й зіставити не можна [5: 547].

Педагогіка В.Сухомлинського спрямовує вихованців на розуміння того факту, що природа не може бути тільки об'єктом людського впливу – вона повинна стати рівноправним суб'єктом плідної взаємодії. Видатний педагог гостро виступав проти хижацького, антигуманного ставлення до довкілля. Педагогічна спадщина В.Сухомлинського наскрізь пройнята тривогою за збереження землі як унікальної екосистеми – одна з його заповідей, звернених до дітей, провіщає: "Щоб зірвати одну квітку, треба виростити десять" [3: 556]. Основою гуманістичного виховання педагог вважав усвідомлення взаємозумовленості всього живого на планеті. Він виступав проти вузькості, фрагментарності мислення щодо природи, намагався формувати людину поза догматичною схемою "можна – не можна", на основі глибокого особистісного зв'язку з усіма формами життя на землі. В.Сухомлинський підкреслював, що, розглядаючи квітку чи окрему пелюстку, крильце метелика чи пушинку тополі, дитина не повинна забувати важливу істину: природа – це єдине ціле, якому притаманна своя гармонія взаємозв'язків і залежностей, яке є джерелом і суттю нашого життя, яке ніколи, ні за яких умов не можна відділити від людини [3: 554].

Видатний педагог писав, що „світ, що оточує дитину, – це насамперед світ природи: з його безмежним багатством явищ, з невичерпною красою", саме тут, у природі, "міститься вічне джерело дитячого розуму". Причому з кожним роком, підкреслював автор, зростає роль тих елементів середовища, які пов'язані із суспільним ставленням людей, з працею. Тому дуже важливо забезпечити, щоб перші в своєму житті наукові істини дитина пізнавала саме в навколишньому світі, щоб „джерелом думки були краса та невичерпна складність природних явищ, щоб дитину поступово вводили у світ суспільних відносин, праці" [4: 18].

Талановитий учитель нагадував, що "людина була та завжди залишиться дитиною природи", тому в навчально-виховному процесі все те, що "споріднює її з природою" необхідно ефективно використовувати для залучення дитини до багатства духовної культури людства [4: 16]. Причому природа є важливим засобом виховання людини в будь-якому віці, дозволяючи з року в рік поступово вдосконалювати, шліфувати у неї естетичне сприйняття світу.

В.Сухомлинський писав про те, що на початку професійної роботи його турбували випадки байдужого та часто навіть жорстокого ставлення дітей до квітів, тварин чи птахів. Педагог прийшов до висновку, що для руйнування такого ставлення необхідно виховувати в дітях почуття прекрасного, допомагати усвідомити красу навколишнього світу. Причому він вважав, що милування красою природи є лише першим паростком у дітей їх добрих почуттів до живого, які треба розвивати, „перетворюючи в активне прагнення до діяльності" [4: 53].

Протягом усієї своєї професійної діяльності В.Сухомлинський цілеспрямовано вдосконалював власну педагогічну технологію формування у дітей ціннісного ставлення до живої природи, прагнення активно працювати для її відтворення, поширювати світ краси. Перечитуючи його роботи, переконаєшся, що вони виступають невичерпною скарбницею передового навчально-виховного досвіду, який можна ефективно використовувати для сучасного виховання. Важливо відзначити, що видатному педагогу вдалося на практиці гармонійно поєднати розумове, моральне, трудове, естетичне та фізичне виховання, забезпечити всебічний розвиток кожної особистості.

Слід зазначити, що В.Сухомлинський не визначав терміна «екологічне виховання», але прийоми, методи, засоби виховання емоційно-ціннісного ставлення учнів до природи, напрями педагогічної діяльності колективу Павлиської середньої школи дають нам змогу виділити цей елемент.

Тривалий час у Павлівській школі під блакитним небом проводився педагогічний експеримент, метою якого було формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до природи, виховання любові до навколишнього середовища, недопущення дій, які задають шкоди довкіллю, подолання негативних наслідків впливу людини, а також роз'яснення та пропагування законів про охорону природи. Запорукою успіху цієї роботи стало «активне взаємодіяння учнів з природою», яке викликало в дітей потребу у природоохоронній діяльності та забезпечувало реальний внесок дитини у справу збереження довкілля.

Ретельне вивчення спадщини В.Сухомлинського дає можливість проаналізувати його системний підхід щодо комплексного використання різноманітних методів та засобів: пізнання природи, мистецтво, праця, спостереження, екскурсії, уроки милування, свята тощо.

Особливо ефективним засобом розвитку творчої особистості дітей молодшого віку, на думку В. Сухомлинського, є природа. В ній він вбачав джерело виховання найважливіших якостей особистості – доброти і милосердя, вважаючи, що естетика починається з краси переживань і не визнавав емоційного убозтва. Він вводив малюків у навколишній світ так, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, а кожен їхній крок був мандрівкою до джерела мислення й мови – до чудової краси природи. Дбав, щоб кожен вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожен крок пізнання облагороджував серце й гартував волю. Прагнув до того, щоб перш, ніж розгорнути книжку, його вихованці прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи. Він зробив висновок, що дітей не можна відгороджувати від живого емоційно-чуттєвого сприйняття оточуючого середовища. Школа не повинна позбавляти дітей дитинства, обмежуючи їх стінами класу, а, навпаки, збагачувати навчально-виховний процес емоційно-естетичним спілкуванням з природою, з оточуючим світом.

В.Сухомлинському вдалося гармонійно, не завдаючи шкоди дитячій психіці, поєднати перехід від дошкільного до шкільного віку. Таким ланцюжком, яким він з'єднав ці два періоди, є «Школа радості» для шестирічок. Уроки в школі під блакитним небом – своєрідна творча лабораторія, в якій йде складний процес фізичного загартування, розумового розвитку, духовного становлення емоційно-естетичного росту, трудового гарту, ідейного пробудження дітей. Головним засобом педагогічного впливу тут виступає природа, мова, творчість, праця. Перші «уроки мислення» починалися не в школі, не в класі, не перед дошкою, а серед природи. В.Сухомлинський вводив дітей до невичерпного й вічного нового джерела знань – у природу: в сад, ліс, на берег річки, в поле. "Вони бачили, як цвіте яблуня, як гудуть навколо неї бджоли. Чули, як у синьому небі співає жайворонок й до самого небокраю вітер колише безмежне пшеничне поле" [4: 32]. Це не відхід від уроків, навчання; ці уроки серед природи збагачували, поглиблювали знання учнів, розширювали їхній кругозір, уявлення про навколишній світ.

На першому етапі роботи по розвитку творчої особистості молодших школярів педагог радив широко використовувати багатющі можливості природи. З урахуванням психолого-педагогічних особливостей дітей молодшого шкільного віку, він розглядав можливості природи, як силу, що дає емоційне наповнення думці і слову.

Особливо точною і яскравою була думка В.Сухомлинського: "Ми, вчителі, маємо справу з найніжнішим, найтоншим, найчутливішим, що є в природі, – з мозком дитини. Коли думаєш про дитячий мозок, уявляєш ніжну квітку троянди, на якій тремтить крапля роси. Яка обережність і ніжність потрібні для того, щоб, зірвавши квітку, не зронити краплю. Ось така обережність потрібна нам щохвилини: адже ми торкаємося найтоншого і найніжнішого в природі – мислячої матерії організму, що росте. Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко стомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель. А цим клітинам треба розвиватися, міцніти, набиратися сил", – визначає Василь Олександрович. "Ось де причина того явища, з яким багато вчителів часто зустрічаються в початкових класах: дитина тихо сидить, дивиться тобі в очі, немов би уважно слухає, але не розуміє жодного слова, тому що педагог розповідає і розповідає, тому що треба думати над правилами, розв'язувати задачі, приклади – все це абстракції, узагальнення, немає живих образів, мозок стомлюється... Тут і

виникає відставання [4: 33-34]. За результатами своїх досліджень педагог зробив висновки, що діти, які проводили багато часу на свіжому повітрі, майже не хворіли, їх фізичний та психічний стан суттєво змінювався на краще [2: 117].

Проте, на думку В.Сухомлинського, природа сама по собі не може виховувати. Дитина стане розумною, моральною, прекрасною, доброю і непримиренною до зла за умови активного "взаємодіяння" з природою. Якою ж повинна бути взаємодія школярів з природою? В Сухомлинський так відповідає на це запитання: "Активно впливати на природу, але при цьому залишатися сином її, бути вінцем її творіння і водночас володарем її сил, по-синівському бережливо ставитися до неї – ось яку позицію треба виховувати в учнів у процесі їх взаємодіяння з природою" [3: 554].

Проводячи подорожі, екскурсії, походи, видатний педагог намагався роз'яснити школярам, що природа складається із взаємопов'язаних компонентів, що зміна одного з них неодмінно спричиняє зміну інших. Саме тому використання природних багатств, втручання в природне середовище вимагають обов'язкового врахування цього закону природи.

В.Сухомлинський також наголошував, що під час екскурсій в учнів формуються навички спостережливості, орієнтації в позитивних та негативних явищах у природному середовищі, відповідальність за її стан. "Під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою, – писав він, – ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумалися над тією істиною, що природа – це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі" [3: 555].

Подорожі у світ природи проводились в усі пори року. Для того, щоб діти бачили, як змінюється природа, вони здійснювали подорожі за одним і тим самим маршрутом. Кожен раз учні помічали нові відтінки у забарвленні листя, новому освітленні дерев тощо. Ці подорожі приносили дітям дивовижні відкриття, на які вони раніше не звертали увагу. В.О.Сухомлинський послідовно вчив дітей милуватися і захоплюватися красою, співчувати і співпереживати природі. На таких уроках діти з подивом дізнавалися про те, як земля "дихає", як небо "посміхається", як весняний садок "пахне життям" [5: 542-543].

Неабиякого значення надавав педагог художньому пізнанню природи. Вважаючи мистецтво образною філософією природи, В.Сухомлинський тонко підводить дітей до розуміння краси навколишнього світу через осягнення її художнього образу. Діти слухають музику природи: співають чарівні народні пісні, які відкривають перед ними красу світу; імпровізують на сопілці, наслідуючи голоси природних стихій, – і все це збагачує об'єктивний образ природи, що народжується в їхній свідомості.

Отже, працюючи в "Школі радості", педагог зробив висновок, що поетична творчість починається з бачення краси. Краса природи загострює сприймання, пробуджує творчу думку, наповнює слово індивідуальними переживаннями. Без поетичного, емоційного струменю неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини. В.Сухомлинський наголошував на тому, що вже в роки дитинства кожен має вчитися відкривати красу природи, щоб "духовне життя дитини і природа немовби поєднувались інтелектуальними, емоційними, естетичними, творчими нитками. Важливо, щоб джерелом думки й почуттів було пізнання явищ природи, її краси" [1: 557].

Аналіз творчої спадщини В.Сухомлинського доводить, що взаємодія молодшого школяра з природою не обмежувалася спостереженнями і розповідями. Дітей повинен оточувати світ праці й творчості. Адже краса людини найяскравіше розкривається в праці. Одним із важливих виховних завдань сучасної школи В.Сухомлинський вбачав у тому, щоб творча праця самих дітей розвивала, поглиблювала потяг до красивого, до насолоди естетичними цінностями. Педагог був переконаний в тому, що єдність праці й творчості досягається тим, що людина, пізнаючи світ працею, створює красу, утверджуючи цим у собі почуття краси праці, творчості, пізнання. Він дбав про те, щоб кожен підліток знаходив у праці багатий, радісний світ особистого емоційного й естетичного життя. З його ініціативи в Павлівській школі було започатковано багато цікавих традицій: кожен учень початкових класів на своїх присадибних ділянках саджав Яблуню Матері, Яблуню Батька, Яблуню

Бабусі; створювалися Сади троянд, Сад Подяки – ці куточки були для дітей ще одним віконцем, через яке відкривається емоційно-естетичний світ людини. Учитель дбав про те, щоб у дитячі роки праця облагороджувала почуття його вихованців, відкривала перед ними красу навколишнього світу. Важливими традиціями були також День першого снопа, Свято першого хліба, Свято птахів.

В.Сухомлинський вважав обов'язковим засобом формування в дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи вивчення історії свого народу, його культури. Важливе місце тут займають народні звичаї, традиції, фольклор. Як відомо, однією з головних цінностей українського народу, причому не лише в матеріальному, а й у духовному плані, завжди вважалася Земля. У значній кількості народних свят відображалися тісні зв'язки народу із природою, причому багато рослин і тварин набували символічного значення для людей.

Отже, проаналізувавши відомі праці В.Сухомлинського, ми знайшли багато корисних для сучасних учителів ідей, які доцільно використовувати для формування у молодших школярів емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища. На наш погляд, особливий інтерес у цьому плані являють такі ідеї видатного педагога, як: цілеспрямоване пробудження в дитини любові до природи, відчуття її краси: залучення вихованців до соціально корисних справ, поступове формування у них ціннісного ставлення до природи, прагнення захищати кожен живу істоту та активно діяти для збереження й відтворення довкілля; забезпечення в тісному взаємозв'язку фізичного, естетичного, морального та трудового виховання молоді на лоні природи, поступового поширення почуття відповідальності у молоді з масштабу маленьких справ, коли діти доглядали за птахою чи рослиною, до масштабу турботи за усіх людей, усвідомленого прагнення сумлінно працювати на благо своєї Батьківщини та людства в цілому.

Підводячи підсумки дослідження педагогічної спадщини В.Сухомлинського, можна зазначити, що видатний педагог для виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи використовував цілісну систему різноманітних педагогічних впливів, а не окремі засоби (так як кожний із них має свою специфіку, по-різному впливає на розвиток дитини). Він виявив необхідність та важливість вирішення проблеми гармонії педагогічних впливів.

У своїй педагогічній творчості В.Сухомлинський проявив глибоке розуміння причинно-наслідкових зв'язків у навчально-виховному процесі, взаємозалежності і взаємопроникнення всіх сторін, елементів, складників виховання: його завдань, змісту, форм організації, засобів, методів, прийомів. Якщо, доводив він, у цілісній системі педагогічного діяння знехтувати хоча б одну якусь ланку, органічна єдність цієї системи порушується. Педагог зазначав, що у вихованні всебічно розвиненої особистості немає нічого другорядного, все важливе, і якщо щось упущено, або зроблено неправильно, то руйнуються основи гармонії, якою є всебічний розвиток як єдине ціле.

Отже, видатний український педагог В.Сухомлинський запропонував багато цінних порад, дотримання яких допомагає сучасним педагогам результативно виховувати у молодших школярів емоційно-ціннісне ставлення до навколишнього середовища, глибоко усвідомлювати тісний зв'язок людини з природою, формувати у неї почуття відповідальності за її збереження та прагнення сумлінно сприяти відтворенню довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3 – К., 1977 – 557 с.
2. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4 – К., 1977 – 117 с.
3. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5 – К., 1977 – 556 с.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3 – К., 1977 – 18 с.
5. Сухомлинський В.О. Школа і природа. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5 – К., 1977 – С. 542–543.